

Fars Milliyetçiliğinin Oluşumuna Katkı Sağlayan Bir İdeolog: Mahmud Afşar
An Ideologist Contributing to the Formation of Persian Nationalism: Mahmud Afşar

Mehmet KISAK*

Özet

Yirminci yüzyıl büyük dünya savaşlarına sahne olurken aynı zamanda milliyetçilik dalgasının yayıldığı bir dönem olmuştur. Birçok ülkede olduğu gibi İran'da da bu dalga hissedilmiştir. Rıza Şah döneminde Fars milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkan bu milliyetçilik şekli birçok ideolog tarafından beslenmiş ve destek görmüştür. Kaleme aldığı yazılarında ve çıkarmış olduğu dergide bu düşünceyi sıkça vurgulayan Mahmud Afşar bu düşüncenin en önemli temsilcileri arasında yer almıştır.

Bu çalışmada Mahmud Afşar ve onun merkezi bir devlet ve ulusal bir kimlik oluşturma hedefine odaklanan Ayende dergisindeki yazıları ele alınmış, bu çerçevede Mahmud Afşar'ın Fars milliyetçiliğinin oluşum sürecindeki etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Rıza Şah'ın bu milliyetçilik kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalara değinilmiştir. Çalışmada ele alınan dönemin önemli kaynaklarından biri olan Ayende dergisinde Fars milliyetçiliği kavramının sıklıkla vurgulandığı saptanmıştır. Diğer muhtelif kaynaklarda ise Rıza Şah'ın bu milliyetçilik kapsamında bazı uygulamalar gerçekleştirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İran, Mahmud Afşar, Fars Milliyetçiliği, Ayende Dergisi, Rıza Şah Pehlevi.

Abstract

While the twentieth century was the scene of great world wars, it was also a period in which the wave of nationalism spread. As in many countries, this wave was felt in Iran as well. This form of nationalism, which emerged in the form of Persian

---

* Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ortadoğu Çalışmaları Programı, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, mhmtksk63@gmail.com ORCID: 0000-0001-6494-7496

nationalism during the reign of Reza Shah, was nourished and supported by many ideologues. Mahmud Afşar, who frequently emphasized this thought in his articles and in the journal he published, was among the most important representatives of this thought.

In this study, Mahmud Afşar and his articles in Ayende magazine, which focuses on the goal of creating a central state and a national identity, are discussed, and in this context, the influence of Mahmud Afşar on the formation process of Persian nationalism is tried to be examined. In addition, the practices of Reza Shah within the scope of Persian nationalism were mentioned. It was determined that the concept of Persian nationalism was frequently emphasized in the journal Ayende, which is one of the important sources of the period discussed in the study. In other various sources, it has been seen that Reza Shah carried out some practices within the scope of this nationalism.

Keywords: Iran, Mahmud Afşar, Persian Nationalism, Ayende Magazine, Reza Shah Pahlavi.

Structured Abstract

While the twentieth century was the scene of great world wars, it was also a period in which the wave of nationalism spread. One of the countries that felt this wave was Iran. This form of nationalism, which emerged as Persian Nationalism in the period of Reza Shah in Iran, has become the basic ideology of the state. While many factors were effective in the development of this thought, one of them was the activities of intellectuals. Mahmud Afşar, one of these intellectuals, has formed the main subject of our study.

Mahmud Afşar kept Persian in the forefront under the name of the unity and integrity of the country and frequently reflected this in her writings. For this purpose, she started to publish Ayende magazine in 1925 with the goal of creating a national identity. In this magazine, which was published in three different periods, it was emphasized that the spread of Persian among Azeri, Arab, Kurdish, Baluch, Turkmen and many other non-Persian ethnic groups, changing the non-Persian place names,

changing the traditional clothes of the tribes and establishing a uniform society by making them settled.

Giriş

Çeşitli toplum ve fikir insanları tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olan “millet” ve “milliyetçilik” kavramları bu farklı yorumlamaları toplumların tarihi derinliği, kültürel mirası, dini aidiyeti ve ekonomik şartlarına göre almıştır. Ayrıca millet ve milliyetçilikle ilgili oldukça geniş bir literatürün işaret ettiği üzere her zaman ve her yerde kabul gören, sınırları, niteliği ve esasları tam olarak belirli olan bir millet ve milliyetçilik anlayışı bulunmamaktadır (Özcan, 2005: 84).

Ernest Gellner, milliyetçiliği siyasi ve ulusal öğelerin uyum içerisinde olmasını sağlayan politik bir ilke olduğunu dile getirmiştir (Gellner, 2006: 1). Ayrıca ona göre milliyetçilik bir sezgi ve bir akım halinde bu ilke ile çok iyi bir şekilde açıklanabilmektedir. O, milliyetçi sezginin bu ilkenin tahrifata uğraması sonrasında ortaya çıkan öfke hissi olduğunu veya bu ilkenin başarılabilmesinde doğan tatmin olma duygusu olarak nitelemiştir. Bununla birlikte milliyetçi bir hareketin böyle bir sezgiyle atağa geçen bir hareket olarak karşımıza çıktığını ve ulusal birimin etnik bir grupla eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Özet olarak milliyetçiliği etnik sınırlar ile siyasi sınırların birbiri ile kesişmesini engelleyen siyasi bir meşru kılma kuramı olarak tanımlamıştır. Başka bir deyişle Gellner ve onun haricindeki fikir insanlarının milliyetçilik ile ilgili düşüncesi etnisite ve devlet arasında özel bir bağ olduğu kanısına dayanmaktadır (Eriksen, 2010: 119).

E. J. Hobsbawm da Ernest Gellner’in tanımıyla benzerlik gösteren bir tanımda bulunarak milliyetçiliği politik birim ile milli birimin uyum içerisinde olması gereken bir ilke olarak ifade etmiştir (Hobsbawm, 1990: 9). Kedourie, milliyetçiliği bir öğretiy, Calhaun ise siyasi bir söylem olarak tanımlamıştır (Niyazi, 2005: 110). Öte yandan milliyetçilik araştırmalarının en etkili teorisyenleri arasında gösterilen Hans Kohn, milliyetçiliğin bireyin yüksek sadakatinin ulus-devlet kaynaklı hissedilen bir ruh hali olduğunu belirtmiştir (Caporaso, 1979: 6).

Milliyetçiliğin bir din olarak ortaya çıktığını ifade eden Carlton J. H. Hayes, dinin tarihte çok önemli bir yeri olduğunu belirtmiş ve sekülerizmin, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin çağdaş insanın dinden uzaklaşmasına sebebiyet verdiğini savunmuştur. Bu durumun daha çok Hristiyanlık dini üzerinde etkili olduğunu vurgulayan Hayes özellikle Sanayi Devrimi gelişmelerinin Avrupa ve Amerikalı entelektüeller üzerinde bir etki bırakarak onların Hristiyan dini mirasını reddetmelerine ve böylece çağdaş toplumlar için hükümsüz bir dinin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Bu dini hükümsüzlüğün oluşturduğu dini boşluğun yeni bir inanç ile doldurulması arzusu entelektüellerin yönlendirmesi sonucunda toplumun komünizm ve milliyetçilik gibi düşüncelere yönelmelerini sağlamıştır (Hayes, 2017: 14).

Milliyetçilik alanında önemli çalışmaları olan Tom Nairn, milliyetçiliği modern kalkınma tarihinin hastalıklar bilimi olarak görmekle birlikte insanlarda rastlanan nevroz gibi kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Nairn, milliyetçiliğin köklerini dünyaya dayatılan çaresizliğin ikilemelerinde bulduğunu ve nevroz gibi onun da asli olarak karmaşık olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca içinde tedavisi olmayan büyük bir hastalığı da barındırdığını ifade etmiştir (Anderson, 2006:5).

Anthony D. Smith ise milli kimliklerin ve milletlerin oluşum serüvenlerine yer verdiği “National Identity” adlı eserinde milliyetçilik ile ilgili çeşitli tanımların olduğunu belirtmiş ve onları şu şekilde sıralamıştır: (Smith, 1991: 72).

- Millet ve milli olan devletlerin kurulması ve kendisini idame ettirme süreci.
- Ulusa ait olma bilincine sahip olmak ve milletin güvenlik ve huzuru ile ilgili hassasiyete sahip olmak.
- Millet ve onun rolüne dair bir dil ve sembolizm.
- Milletler ile milli irade hakkında kültürel bir öğreti ve milli hedeflerin gerçekleştirilmesini amaçlayan bir ideoloji.
- Milletin hedeflerine ulaşmayı ve millet iradesini gerçekleştirmeyi amaç edinen toplumsal ve siyasal hareket.

Smith, milliyetçilik ile ilgili tanımları sıraladıktan sonra kaleme aldığı “Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach” adlı eserinde milliyetçilik

kavramının bir millet teşkil ettiğine inanılan bir topluluk adına özerklik, birlik ve kimlik kazanmak olarak tanımlandığını, fakat milliyetçiliğin ne paylaşılan bir duygu ne de bilinçten ibaret olmadığını ve bu kavramın millet ideolojisi ve sembolizmden ilham alan faal bir hareket olduğunu ifade etmiştir (Smith, 2009: 61).

Smith'in ifade ettiği bu milliyetçilik tanımı etno-sembolizm kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kuram, milliyetçiliği modern çağın bir ürünü olarak kabul etmesiyle birlikte milletlerin yüzyıllar boyunca dayanan etnik kimlikler ve kültürlerin modern kuramlarla akrabalığı sonucu meydana geldiğini savunmuştur. Dolayısıyla bu kuram tarihsel kökene, temel değerlere, sembol ve mitlere vurgu yapmasından dolayı yirminci yüzyıl İran'ında Fars milliyetçiliğini savunan Mahmud Afşar'ın düşünceleriyle örtüşmektedir.

1. Mahmud Afşar ve Fars Milliyetçiliğine Dair Düşünceleri

On dokuzuncu yüzyıl; Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu zihinsel ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik etkilerin dünyaya yansıdığı bir yüz yıl olmuştur. Emperyalist çağ olarak anılan bu yüzyılda teknolojiye değişimler meydana gelmiş, rekabet anlayışı ön plana çıkmış, ulus-devlet anlayışı gelişmiştir. Aynı zamanda ham madde kaynağına ulaşmak, mamul maddelerin pazar arayışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sömürgecilik gibi faaliyetler bu yüzyılın ortaya çıkan gelişmeleri arasında yer almıştır. Yirminci yüzyıl ise Hobsbawm'ın ifade ettiği üzere “Kısa Yüzyıl” ya da “Aşırılikler Çağı” olarak anılmıştır. “Milliyetçilik Çağı” olarak da anılabilecek bu dönem geniş kesimleri etkisi altına almış, örgütlü eylemlere dönüşmüş ve insanlar arasında çatışmaya sebep olmuştur (Martal, 1997: 213).

Bu milliyetçilik dalgasının ortaya çıktığı yerlerden biri de İran olmuş ve kendisini burada Fars milliyetçiliği şeklinde göstermiştir. İran'da bu düşüncenin gelişmesinde birçok etken etkili olduğu gibi bu düşüncüyü destekleyen birçok ilim adamı da yer almıştır. Rıza Şah Pehlevi döneminde hâkim ideoloji haline gelen Fars milliyetçiliği düşüncesine Feth Ali Şah'ın oğlu Celaleddin Mirza-ye Kacar, S. Hasan Takîzade, H. Kazımzade İrânşehr'e Tebrizî, S. Ahmet Kesrevî, E. Azad Merageî, Taki Arânî, Timurtaş,

D. Rızazade Şafak gibi Türkler ve Mirza Melkum Han, Melikü’ş-Şuara Bahar, M. Ali Furûgi gibi isimler öncülük etmişlerdir (Gökdağ ve Heyet, 2004:56).¹

Fars milliyetçiliği düşüncesini söylemlerinde sıkça vurgulayan isimlerden biri de Mahmud Afşar’dır. Afşar, zengin bir tüccar ailenin oğlu olarak 1893 yılında Yezd şehrinde dünyaya gelmiştir. O, İran edebiyatı ve kültürüyle derinden ilgilenen İranlı entelektüel, yazar ve şair olarak ön plana çıkmıştır. Bombay’da eğitim görmüş ve Birinci Dünya Savaşı esnasında sürgünde olan bazı akademisyen ve yazarla tanışmıştır (Gurney, 2011: 5). 1919 yılında İsviçre’de Lozan Üniversitesi’nde siyaset ve sosyal bilimler alanında doktorasını tamamlamış, 1921 yılında ise ülkesine dönmüştür. (Azizi MD, 2011: 303).²

1.1. Ayende Dergisinin Çıkarılması

Rıza Şah döneminde çıkan ve onu çeşitli yönleriyle etkileyen birçok yayın organı ortaya çıkmıştır. Bu yayın organlarından Kave, İranşehr ve Farangistan Almanya’da Ayende ise İran’da çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yayınların seküler milliyetçi söylemin temsilcileri olmaları, Rıza Şah’ın iktidarını meşrulaştırmaları ve onun ulusal ideolojisini şekillendirmeleri açısından ortak yönleri bulunmaktadır. Diğer bir ortak özellik ise bu süreli yayınların yazarlarının yirminci yüzyıl İran’ında önde gelen politikacı, bürokrat, akademisyen ve edebi şahsiyetleri olmaları yer almaktadır. (Tandfonline, August 9, 2021).

Mahmud Afşar İran’a geri döndükten sonra bahsi geçen bu yayınlar içerisinden Ayende dergisi üzerinde durmuş ve bu derginin yayım hayatına başlamasında etkili olmuştur. Dergide de belirtildiği üzere bu yayın organı Mahmud Afşar tarafından çıkarılmaya başlanmıştır (Âyende, 1304: 1). Türkçe’de “Gelecek” anlamına gelen

¹ Rıza Şah oluşturacağı yeni ulusal kimlik için finansal anlamda bu fikri savunulara destek de vermiştir. Bkz. (Bademci, 2018: 639-640).

² 1925 yılında Medrese-ye Tejarat (İşletme Okulu)’nu kurmuştur. Bu okulda müdürlük de yapan Afşar daha sonra Adalet ve Kültür Bakanlıklarında çalışmıştır. Tahran’da Dr. Mahmud Afşar adına bir vakıf kurulmuş ve 1958 yılında kurulan bu vakıf 2011 yılına kadar İran edebiyatı ve tarihi alanında 150 civarında kitap yayımlamıştır. Ayrıca İran, Tacikistan, Afganistan, Hindistan, Mısır, Pakistan, Çin, Japonya, Fransa, İngiltere, ABD, Hollanda ve Avusturya gibi çeşitli ülkelerden araştırmacılara ödüller verilmiştir. Kurulan bu vakfın faaliyetleri Mahmud Afşar’ın oğlu İraj Afşar tarafından devam ettirilmiştir. Bkz. (Azizi MD, 2011: 303).

Ayende dergisi 1925 yılında Tahran'da çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi esas olarak merkezi bir devlet ve ulusal bir kimlik oluşturma ihtiyacına odaklanmıştır (Abrahamian, 1982: 123-125).

Mahmud Afşar dergiyi “İlk Arzumuz: İran'ın Ulusal Birliği” başlıklı bir makaleyle başlatmıştır. Bu makalede milli birliği geliştirme ve güçlendirme amacının olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Almanya, İtalya, Polonya ve Romanya'yı örnek olarak gösteren Afşar bu devletlerin ulus-devletler olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca milli birlikten kastının İran'da yaşayan tüm insanlar arasında kültürel, sosyal ve siyasi dayanışma sağlamak olduğunu ifade ederken sözlerinin devamında bunun nasıl yapılması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Milli birlikten ne anlıyoruz? İran'ın mevcut sınırları içinde yaşayan tüm insanlar arasında kültürel, sosyal ve siyasi dayanışmanın oluşmasını kastediyoruz. Ulusal birliği nasıl sağlayacağız? Fars dilini vilayetlere yayarak bunu elde edeceğiz. Bölgesel kostümleri ortadan kaldırıp yerel ve feodal otoriteleri yok etmeliyiz. Ayrıca İran'da yaşayan Kürtler, Lurlar, Kaşkaylar, Araplar, Türkler, Türkmenler ve diğer topluluklar arasındaki geleneksel farklılıkları ortadan kaldırmalıyız. Fars ve İran tarihini kitlelere öğretecek okullarımız olmadığı sürece milletimiz tehlikede yaşamaya devam edecektir. Ülkenin çeşitli bölgelerini birbirine bağlayacak demiryolları yok ve insanlar zengin İran mirası hakkında bilgilendirecek kitap, dergi ve gazete yok. Bunlarla birlikte İran'daki birçok Farsça olmayan yer adının yerini alacak Farsça eşdeğeri yoktur. Dolayısıyla bunların tümü gerçekleştirilmelidir*”. (Afşar, 1304b: 5-6).

Fars milliyetçiliği düşüncesi çerçevesinde öne sürdüğü bu fikirlerle birlikte o dönem bu düşünceye kaynaklık eden dergilerden biri olan Ayende dergisinin eyaletlere yayılması gerektiğini savunmuştur. Azınlık dillerini yok etmekle ilgili de çeşitli argümanlar sunmuştur (Abrahamian, 1982: 407).³ Bu argümanlar kendisinin öne sürdüğü şu ifadelerde yer almıştır: “*Fars dilinde binlerce düşük fiyatlı ilgi çekici kitap ve*

³ Fars milliyetçiliği ile ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesi adına Mahmud Afşar tarafından Ayende dergisinin eyaletlere gönderilmesi gerektiği düşüncesine karşılık Pishevari kültürel azınlıklara hoşgörü göstermeyi reddeden tüm “şovenleri” kınamış ve Azerbaycan'ın dil meselesinden asla taviz vermeyeceğini bildirmiş ve sözlerine şunu ilave etmiştir: “*Siyasi konularda uzlaşmaya hazırız, çünkü siyaset bizim için hayati değil. Ama dil konusunda taviz veremeyiz, çünkü dilimizi kullanma hakkı bizim için çok önemli*.” (Abrahamian, 1982: 407)

risale, başta Azerbaycan, Huzistan, Belucistan, Kürdistan ve Türkmen bölgeleri olmak üzere ülke genelinde dağıtılmalıdır.⁴ Yavaş yavaş, ülkenin en ücra köşelerinde küçük, ucuz gazetelerin ulusal dilde yayınlanması imkânları sağlanmalıdır. O bölgelerde Farsça öğretimi teşvik edilmeli ve bunun için öğretmenler gönderilmelidir. İran'ın bütün noktaları birbirine yollarla bağlanarak orada yaşayan ırkların kaynaşması sağlanmalıdır. Bütün bunlar devletin yardımını gerektirir ve düzenli bir plana göre yapılmalıdır. Farsça konuşan bazı kabileler yabancı dilin konuşulduğu bölgelere gönderilerek oraya yerleştirilebilirken, o bölgenin yabancı dil konuşan kabileleri Farsça konuşulan bölgelere nakledilip yerleştirilebilir. Yabancı dillerdeki coğrafi isimler Farsça isimlerle değiştirilmelidir. Ulusal birlik hedefine ulaşılabilecekse, ülke idari açıdan bölünmelidir.” (Afşar, 1306: 567-568).⁵

Ayende'de vurgulanan konulardan biri de de Farsça'nın Türkçe ve Arapça sözcüklerden arındırılması ve bu alanda dil-bilim çalışmalarına ağırlık verilmesi olmuştur. Bu durum, sadece dil alanında vuku bulmamış aynı zamanda İran tarihi alanında da ortaya çıkmıştır. Böylece yabancı ve gayri resmi unsurlardan arındırılmış bir İran tarihi oluşturulması amaçlanmıştır. Bu düşünce kapsamında sarı ve yeşil tehlike olarak atfedilen Türkler ve Araplar yeni ulusal kimlikte ötekiler olarak yer almıştır. Dergi bununla birlikte Fars milliyetçiliğinin önemli bir unsuru olan İslam öncesi İran değerlerine de atıfta bulunmuştur (Atabaki, 2006: 134). Hatta Afşar, dergide İslam öncesi efsane ve kahramanlarına atıfta bulunan ve Fars milliyetçiliğinin sembollerinden olan Firdevsi ve Şehnamesi'ne de yer vermiştir (Afşar, 1304c: 3). Şehname'de yer alan İran ve Turan mücadelesine de değinen Afşar, dergide Moğolların, Osmanlıların İran'a müdahale etmesi meselelerine karşı verilen cevaplara da değinmiştir (Afşar, 1304d: 384).

Ayende dergisi Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği düşüncesini birçok yerden desteklemiş ve milli birliğin sağlanması, Fars dilinin tüm ülkede yerleşmesi; giyim,

⁴ Rıza Şah döneminde birçok kitap basılmış ve İran'ın çeşitli yerlerine, özellikle de Fars olmayan kesimin yaşadığı bölgelere, gönderilmiştir. Bkz. (Resuli vd., 2018: 150).

⁵ Arap ve Türk karşıtı düşüncenin başlatıcısı olarak görülen Mahmud Afşar'ın Arapların sıklıkla yaşadığı Huzistan ve Türklerin yaşadığı Azerbaycan üzerinde yoğunlaşması bunu desteklemektedir. Bkz. (Tahta Pod, 12 Temmuz 2021).

gelenek ve benzeri farklılıkların ve yerel kabile reislerinin ortadan kalkması gibi konuları dile getirerek bu desteğini göstermiştir (Crane vd., 2008: 45).

2. Teoriden Pratiğe: Fars Milliyetçiliğine Dair Uygulamalar

Rıza Şah⁶, ulus-devlet oluşum sürecinde savunduğu Fars milliyetçiliği düşüncesi çerçevesinde bazı uygulamalara başvurmuş ve bunu yaparken de bu düşünceyi savunan ideologlardan feyz almıştır. Özellikle Mahmud Afşar'ın Tahran'da Ayende dergisini çıkarması ve bu dergide Fars milliyetçiliğine dair vurgusu Rıza Şah'ın düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. (Medium, 27 Mayıs 2019). Rıza Şah'ın ilk uygulaması Afşar'ın da belirttiği gibi Fars dili hakkında yapılan çalışmalar olmuştur. Yönetime gelir gelmez kendisini Pers-Sasani krallıklarıyla ilişkilendiren ve İran'da Fars olmayan tüm kesimlere karşı sert politikalar izleyen Rıza Şah 1930 yılında Farsça'yı resmi dil ilan etmiş ve diğer dillerin okullarda kullanılmasını yasaklamıştır. Birçok yere gönderdiği gibi Azerbaycan'a da fazlaca Fars dili öğretmeni göndermiş ve ayrıca bedava Farsça kitaplar dağıtmıştır (Medium, 27 Mayıs 2019).

Azerbaycan'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, Türkmen Sahra'da yerel dillerde ders veren okullar kapatılmış, okullarda Farsça eğitim vermeye başlanmış ve ders aralarında dahi Farsça konuşan çocuklara para cezası uygulanmıştır (Yenisey, 2008: 114). Farsça dışında hangi azınlık dili olursa olsun yasaklanmış ve bu yasak sadece eğitim alanında kalmayıp hayatın diğer alanlarında da uygulamaya konulmuştur. Azınlıkların dilinde yapılan tüm yayınlar yasaklanmış ve bulunan yayınlar polisler tarafından yakılmış, sokakta dahi Farsça dışında bir dilin konuşulması yasaklanmıştır (Akdevelioğlu, 1999: 76).

⁶ Rıza Şah Pehlevi, köylü bir Fars ailenin üyesi olarak 1870'lerin sonlarında Mazenderan'a bağlı Sefid Rud bölgesindeki Elaşt Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Bkz. (Hambly, 2008: 219). O, on iki yaşına geldiğinde Kazak Tugayı'nda subay olarak görev yapan amcası Nasrullah Han'ın yanında bir süre kalmıştır. On beş yaşına geldiğinde ise amcası tarafından askerlerin tugaya gelmemesi durumlarında onların yerine görevlendirilmiştir. Rıza Han, Sevadkuh'ta bulunan karargâhta cüzi bir miktar para karşılığında bir süre çalıştıktan sonra üç tümen maaş bağlanarak askeri kadroya dâhil edilmiştir. Bkz. (Karadeniz, 2013: 296). Böylece Kazak Tugayı'nda kendine yer bulan Rıza Şah 1921 yılında gerçekleştirmiş olduğu bir darbe ile İran'da tahta oturmuş, 1941 yılında ise İngiliz-Sovyet işgaliyle tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakmıştır. Bkz. (Ferdost, 1369: 82-86).

Rıza Şah bu düşünce çerçevesinde Mahmud Afşar'ın da öneri olarak sunduğu dil konusu ile ilgili bazı girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinde gözlemlendiği gelişmeler İran'da bu anlamda 1935 yılında önemli bir gelişmenin yaşanmasını sağlamıştır (Zibakelam, 1398: 241). Bu gelişmeyle alakalı olarak akademi anlamına gelen Ferhengistan adlı kurum İran'da kurulmuştur (Kanar, 2015: 663). Academie Française⁷ örnek alınarak oluşturulan bu kurum Arapça, Türkçe, Moğolca gibi dillerin Farsça'dan çıkarılması üzerinde durmuştur (Kavala, 2019: 59). Bu kurum ayrıca Farsça'nın sadeleştirilmesi, modern terimlerin karşılıklarının tespit edilmesi amacı içerisinde olmuştur (Yazıcı, 1995: 391). Bazı durumlarda ise makul alternatif kelimeler oluşturulmuştur (Katouzian, 2009: 217). Bunlarla birlikte kurum kelime taramaları gerçekleştirmiş, Farsça-Türkçe sözlük oluşturmuş ve yeni ders kitaplarının çıkarılmasında etkili olmuştur (Metin, 2011: 308).

Mahmud Afşar'ın öne sürdüğü ve Rıza Şah'ın da uygulamaya koyduğu diğer bir faaliyet ise göçebelerle alakalı olmuştur. Önemli göçebe nüfusuna sahip olan ülkelerden biri olan İran, Rıza Şah döneminde de bu özelliğini devam ettirmekteydi. Modern bir devlet kurma amacında olan Şah ülkede bu kadar göçebenin olmasından oldukça rahatsızlık duymaktaydı (Akdevelioğlu, 1999: 79). Böylece devletin başına geçtikten sonra aşiretler üzerinde yoğunlaşmış ve onları derinden etkileyecek bazı uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalar arasında göçebe aşiretlerin zorunlu olarak yerleşik hayata geçirilmesi, zorunlu askerlik, aşiret kimliğinin sembolik ifadesini tehdit eden kıyafet kanunları yer almıştır (Cronin, 2009: 369-370).

Öncelikle göçebe olan nüfus yerleşik hayata geçirilmeye başlanmıştır. Mahmud Afşar, bu durumla ilgili olarak güçlü merkeziyetçi bir devlet yapısının kurulması, Fars olmayanlar arasında Farsça'nın yayılması, Türkler ve Arapların sınır bölgelerinden iç bölgelere doğru göç ettirilmesinin Fars milliyetçilik anlayışının temel bir görevi olduğunu vurgulamıştır (Dishkedouki, 2009: 94).

Öte yandan Rıza Şah aşiretlerin özerk bir şekilde hareket etmeleri, siyasi olarak örgütlenmeleri ve askeri kabiliyetlerini merkezi devlete aykırı bulmaktaydı. O, büyük

---

⁷ Academie Française (Fransız Akademisi) 1635 yılında kurulan ve Fransızca'nın İngilizce karşısında korunması ve geliştirilmesi amacı taşıyan bir kurumdur. Bkz. (Söylemez, 2019: 170).

aşiretlerin liderlerini kişisel bir şekilde kendisine birer tehdit olarak algılamakta ve İran'da siyasi lider anlamında potansiyel rakipler olarak görmekteydi (Garthwaite, 2005: 230-231). Rıza Şah bu sebeplerle birlikte aşiretlerin yerleşik hayata geçmemiş olmasını aynı zamanda kendi milliyetçilik anlayışının önünde bir engel olarak görmekteydi. Tüm bu sebeplerden dolayı göçebe olan aşiretlere zorunlu bir iskân uygulanmıştır (Bademci, 2018: 607).

Yerel yönetim alanından da Fars milliyetçiliğine dair bazı adımlar atılmıştır. Rıza Şah döneminde Fars milliyetçiliğini vurgulayan isimlerden biri olan Mahmud Afşar'ın 1926 yılında İran'daki Araplar için uygulanan politikaların İran Azerbaycan'ı için de uygulanması gerektiği konusundaki şu düşünceleri Farsların dışındaki etnik gruba uygulanan politikanın programını yansıtır niteliktedir: *“Türk (Azeri) dili yasaklansın, Türk dillilerin bir kısmı İran'ın diğer bölgelerine sürülsün, idari taksimat yeniden çizilerek, Azerbaycan sınırları değiştirilsin, adı ise atılsın.”* (Blaga, 1997: 111).

Afşar'ın da belirttiği gibi faaliyete geçirilen uygulamalardan biri de idari taksimat ile ilgili olmuştur. 1906 Anayasası'nda İran'ın federatif bir devlet olduğu ve her federe devletin bir yürütme organına sahip olduğu belirtilmiştir. Rıza Şah döneminde bu durum değişerek İran tarihinde ilk defa geniş eyaletler yerine merkeze bağlı valiler tarafından yönetilen küçük eyalet örgütlenmesi kurulmuştur (Akdevelioğlu, 1999: 78). Hatta 1938 yılına kadar dört büyük eyaletten oluşan İran bu tarihten itibaren on eyalete bölünmüştür (Ünal, 2019: 49). Bu bağlamda Azeri ve Kürtler gibi kalabalık etnik grupların yaşadığı bölgeler birçok eyalete bölünmüş ve bu küçük eyaletlere o etnik grubu yansıtan Kürdistan, Batı Azerbaycan, Belucistan-Sistan gibi isimler verilerek yaşadıkları bölgelerin küçük olduğu gösterilmeye çalışılmıştır (Akdevelioğlu, 1999: 78).

Sonuç

Yirminci yüzyıl dünya açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Özellikle milliyetçiliğin geliştiği bu süreçten birçok devlet etkilenmiştir. Zira etkilenen bu devletlerden biri de İran olmuştur. Rıza Şah'ın tahta geçmesiyle milliyetçiliğin Fars milliyetçiliği olarak baş gösterdiği bu süreçte birçok milliyetçi

ideolog Rıza Şah'ı etkilemiştir. Bu isimlerden biri olan Mahmud Afşar, İran'da Rıza Şah dönemi Fars milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli derecede etkili olmuş ve buna yönelik birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında ön plana çıkan en önemli faaliyet Mahmud Afşar'ın bir dergi çıkarması ve bu dergi aracılığıyla fikirlerini yayması olmuştur.

Afşar, 1925 yılında Tahran'da merkezi bir devlet ve ulusal bir kimlik oluşturma hedefine odaklanan Ayende adında bir dergi çıkarmış ve bu dergide fikirlerini beyan eden birçok yazı kaleme almıştır. Bu dergide milliyetçiliğin temel unsurlarından birçoğuna değinmiş ve ulusal birlik adı altında Fars milliyetçiliğinin oluşumuna dair birçok fikir öne sürmüştür. Bu bağlamda Afşar'ın düşüncelerinden de hareketle Rıza Şah tarafından bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar arasında İran'da Azeri, Arap, Kürt, Beluç, Türkmen ve daha birçok Fars olmayan etnik kesim arasında Farsça'nın yayılması, aşiretlerin geleneksel kıyafetlerinin değiştirilmesi ve bu farklılığın ortadan kalkması yer almıştır. Ayrıca Farsça olmayan yer adlarının değiştirilmesi, aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi veya Fars bölgeleriyle karıştırılması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Tezler

ABRAHAMİAN, E. (1982), *Iran Between Two Revolutions*, New Jersey: Princeton University Press.

AFŞAR, M. (1304), "Ağâzname (Gozeşte-İmrûz-Âyende)", *Âyende*, (1), 3-15.

AFŞAR, M. (1304), "Ağâzname (Metlûb Mâ: Vahdet-i Millî İran)", *Âyende*, (1), 3-15.

AFŞAR, M. (1304), "Nezer-i Ba Veza'-ı Siyasi", *Âyende*, (6), 384-390.

AFŞAR, M. (1304), "İran ve Turan", *Âyende*, (6), 384.

AFŞAR, M. (1306), "Mes'ele-i Milliyet ve Vahdet-i Millî İran", *Âyende*, 2(8), 559-569.

AKDEVELİOĞLU, A. (1999), *İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ANDERSON, B. (2006), *Imagined Communities (Reflections on the Origin and Spread of Nationalism)*, London-New York: Verso Books.

ATABAKI, T. (2006), "Pan-Turkism and Iranian Nationalism", ed. T. ATABAKI, *Iran and the First World War (Battleground of the Great Powers)*, London and New York: I. B. Tauris.

Âyende, (1304), Şomare 1.

AZİZİ MD, M. H. (July 2011), "In Memory of Iraj Afshar (1925-2011), A Renowned Scholar of Iranian Studies", *Archives of Iranian Medicine*, 14(4), 303-307.

BADEMÇİ, A. (2018), *İran'da Türklerin Bin Yılı (Siyasi ve Sosyal Tarih)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

BLAGA, R. (1997), *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.

CAPORASO, J. (1979), "What is The New Nationalism or Is There A New Nationalism", ed. W. LINK and Werner J. F. *The New Nationalism (Implications for Transatlantic Relations)*, New York: Pergamon Press.

CRANE, K., LAL, R., MARTİNİ J., (2008), *Iran's Political, Demographic and Economic Vulnerabilities*, Santa Monica: Rand Corporation.

CRONIN, S. (Jun 2009), "Re-Interpreting Modern Iran: Tribe and State in the Twentieth Century", *Iranian Studies*, 42(3), 357-388.

DISHKEDOUKI, H. A. (2009), *İran'da Güney Azerbaycan Türklerine Uygulanan Asimilasyon (Farslaştırma) Sürecinin Gündelik Yaşamda Görünümleri: Tebriz Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ERİKSEN, T.H. (2010), *Ethnicity and Nationalism (Anthropological Perspectives)*, London-New York: Pluto Press.

FERDOST, H. (1369), *Zuhûr ve Sukût-i Saltanat-ı Pehlevî*, Tahran: y.y.

GARTHWAITE, G. R. (2005), *The Persians*, Oxford: Blackwell Publishing.

GELLNER, E. (2006), *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press.

GÖKDAĞ, B., HEYET, M. R., (Yaz 2004), “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig*, (30), 51-84.

GURNEY, J. (2011), “İraj Afshar 1925-2011”, *Iran (Journal of the British Institute of Persian Studies)*, 49(1), 5-9.

HAMBLY, G. R. G. (2008), “The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941” ed. P. AVERY vd. *The Cambridge History Of Iran (From Nadir Shah to the Islamic Republic)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

HAYES, C.J.H. (2017), *Nationalism: A Religion*, New York: Routledge.

HOBBSAWM, E.J. (1990), *Nations and Nationalism Since 1780 (Programme, Myth, Reality)*, New York: Cambridge University Press.

KANAR, M. (2015), “Ferhengistân”, *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

KARADENİZ, Y. (2013), “İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 292-306.

KATOUZİAN, H. (2009), *The Persians (Ancient, Mediaeval and Modern Iran)*, New Haven and London: Yale University Press.

KAVALA, C. F. (2019), *İran: Modern Tarih*, İstanbul: Doğu Kitabevi.

MARTAL, A. (1997), “İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm”, *Tarih ve Milliyetçilik (I. Ulusal Tarih Kongresi)*, Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

METİN, C. (2011), *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

NİYAZİ, M. (2005), *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÖZCAN, A. (2005), “Milliyetçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, (s. 84-87), İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

RESULİ, H., DEHKANİ, R., KARİMİ, A., (2018), “Vakoneş-i Âhâlî-yi Kurdistan be Gosteriş-i Âmuziş-i Nevin der Devre Reza Şah”, *Pejuheşname-yi Tarihha-yı Mehelli-yi İran*, 6(11), 149-162.

SMİTH, A. D. (2009), *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London and New York: Routledge.

SMİTH, A.D. (1991), *National Identity*, London: Penguin Books.

SÖYLEMEZ, İ. (2019), “Modern İran Kimliğinin İnşasında Dilin Rolü”, ed. H. UYGUR, A. REXHEPİ, *İran Düşünce Tarihi*, (s. 155-188), Ankara: İram Yayınları.

ÜNAL, S. (2019), *Yakın Dönem İran Tarihi: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YAZICI, T. (1995), “Ferhengistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, (s. 391-392), İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

YENİSEY, G. (2008), *İran’da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ZİBAKELAM, S. (1398), *Reza Şah*, Tahran: Rozene, 1398.

Çevrimiçi Kaynaklar

Mahmud Afşar https://www.xwhos.com/person/mahmoud_afshar_yazdi-whois.html (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).

Medium, Oğuzhan Batur, “Turan’ın Anahtarı (Türkmençay’dan Günümüze Güney Azerbaycan Milli Hareketi)”, <https://medium.com/@oguzkhanbatyr/turanin-anahtari-t%C3%BCrkmen%C3%A7ay-dan-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-g%C3%BCney-azerbaycan-milli-hareketi-ca69fd421fe8>. (Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2019).

Naseraddin Alizadeh, “İbrat, Hasra tor Tahdid: Turkish Modernity in the Eyes of Iranian Nationalist Modernists in the Qjar-Pahlavi İnterregnum”, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14683849.2020.1788943>. (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2021).

Yücel Tanay, “Safevilik İran Kimliğine Hizmet Etmiştir”, Tahta Pod, tahtapod.com/tarih/safevilik-iran-kimligine-hizmet-etmistir. (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2021).

EKLER

EK-1

Mahmud Afşar

Kaynak: Mahmud Afşar (https://www.xwhos.com/person/mahmoud_afshar_yazdi-whois.html Erişim Tarihi: 13 Ekim 2021).

EK-2

Mahmud Afşar'ın Ayende Dergisi'ndeki Başlangıç Makalesi

ه

آغاز نامه

سال نخستین

است تکلیف مهم دولت در آینده .

***

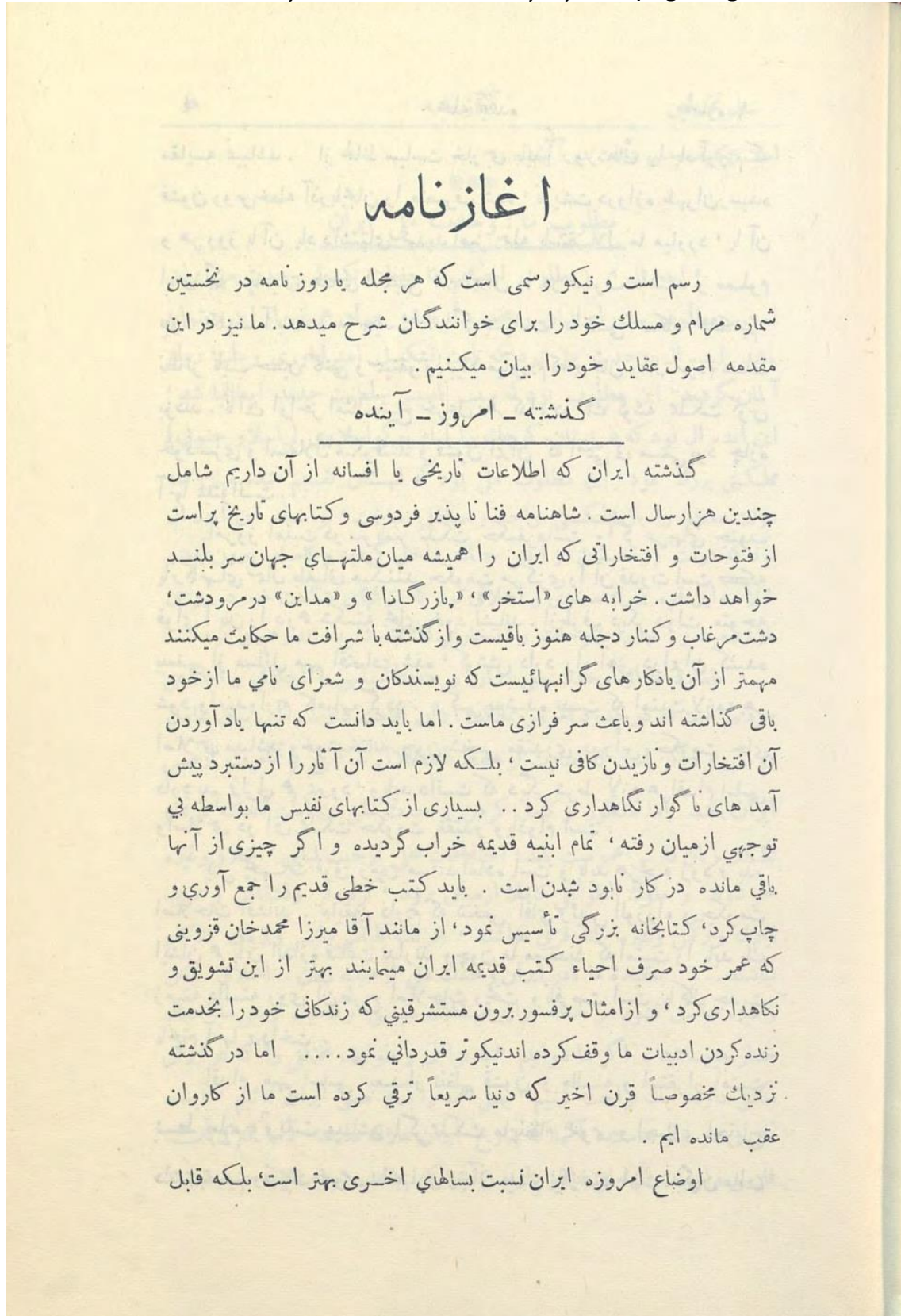
مطلوب ما: وحدت ملی ایران

« ایده ال » یا مطلوب اجتماعی ما حفظ و تکمیل وحدت ملی ایران است. مطلوب سایر ایرانیان و مخصوصاً طبقه جوان هم غیر از این نمیتواند باشد. ایده ال وحدت ملی بود که باعث تشکیل امپراطوری و ملت بزرگ آلمان گردید، این مطلوب بود که سبب تاسیس سلطنت جدید ایتالیا شد، این ایده ال بود که عربستان کوچک را بنام یوگوسلاوی (اسلاو جنوبی) مملکتی بزرگ نمود، این مطلوب ملی بود که لهستان تقسیم شده میان سه دولت معظم را باز مملکتی واحد و مستقل ساخت، بواسطه این ایده ال بود که دولت رومانیستان در آتش جنگ داخل گردید و کامیاب بیرون آمد. خلاصه این قوه بزرگ معنوی و اخلاقی بود که بترکهای شکست خورده روحی تازه دمید و آنها را بفتوحات و افتخاراتی که همه شنیده اند رهبری کرد.... مقصود ما از وحدت ملی ایران و وحدت سیاسی، اخلاقی و اجتماعی مردمی است که در حدود امروز مملکت ایران اقامت دارند. این بیان شامل دو مفهوم دیگر است که عبارت از حفظ استقلال سیاسی و تمامیت ارضی ایران باشد. اما منظور از کامل کردن و وحدت ملی این است که در تمام مملکت زبان فارسی عمومیت یابد، اختلافات محلی از حیث لباس، اخلاق و غیره محو شود، و ملوک الطوائفی کاملاً از میان برود، کرد و لر و قشقایی و عرب و ترک و ترکن و غیره باهم فرقی نداشته، هر یک بلباسی ملبس و بزبانی متمکم نباشند... بعقیده ما نادر ایران وحدت ملی از حیث زبان، اخلاق، لباس و غیره حاصل نشود هر لحظه برای استقلال سیاسی و تمامیت ارضی ما احتمال خطر میباشد. اگر ما نتوانیم همه نواحی و طوائف مختلفی را که در ایران سکنی دارند یک نواخت کنیم، یعنی همه را تمام معنی ایرانی نمائیم، آینده تاریکی در جلو ماست. آنها که بتاریخ ایران علاقه دارند، آنها که بزبان فارسی و ادبیات آن تعلق خاطر دارند، آنها که بمذهب شیعه علاقه مند هستند

Kaynak: Mahmud Afşar, (1304), "Ağâzname (Metlûb Mâ: Vahdet-i Millî İrân)", Âyende, (1), 3-15.

EK-3

Mahmud Afşar'ın İran'ın Kadim Geçmişine Yaptığı Vurgu

Kaynak: Mahmud Afşar, (1304), "Ağâzname (Gozeşte-İmrûz-Âyende)", Âyende, (1), 3-15.